

ՕՐԱԴՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Տ և տ և ս ա կ ա ն և շ Բ և ա կ ա ն

ԳԻՏԵԼԵԱՅ

ԺԲ. ՏԱՐԻ. ԹԻԻ 3.

1854

ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ 1.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Փորձով խմացիր և՛ և գիտեմ : (Երևա 5)

Այս օրինակս որչափ որ ալ անտեղի երևայ, այնչափ ալ ստոյգ ըլլալը իմացընէլու համար, առջեւնիս բերենք քանի մը անձինք՝ ու իրենցմէ իմանանք մտքերնուն զրաժ վախճանը, և այն վախճաններնուն հասնելու համար բռնած ճամբանին : Ահա շատ մը իրենց բանը գիտցող մարդիկ, որոնց խօսքին եթէ հաւտաս, իրենց վախճանը կը ճանչնան, և իրենց ազգին բարիքը կ'ուզեն : Այս պարոնը միտքը դրեր է որ ազգը սփիտութեան մէջ է . բայց ինքը բնական ամէն հարկաւոր եղած մտածելիքը գիտէ, և ըստ այնմ խորհելով

կը գործէ . անանկ որ՝ եթէ ամենքն իր յարգը գիտնային ու իր խորհրդոյն հետեւին, ազգն իր երջանկութիւնը կը գտնէր, և ամենքն իրենց վախճանին կը հասնէին : Իսկ թէ այս բնական գիտուն ծնած պարոնին գիտցածն ու ըրածը կ'ուզես իմանալ, կաւէ բրիչով կ'աշխատի շէնքին հիմը փորելու, պատրաստելու . ասկից իմացիր իր բնական խելքին կատարելութիւնը, որուն կ'ուզէ որ ամենքը հետեւին . և որովհետեւ ուրիշները չեն հաւնիր անոր այս բանեցուցած խելքին, որ հաւնելու բան չէ, անոր համար ինքն իրաւունք կը

սեպէ զուրիշներն ատել, արհամարհել, չարախօսել. ամենուն ըսածն ու ըրածը գէշի մեկնել. և ասանկով կը սպասէ որ նոր աղէկ տարի մը ունենայ: Այս կերպ, կամ ասոր նման մտածող և գործողները շատոնք են: Այն ուրիշ խումբ մըն ալ մարդկանց ասոնց պէս խորունկ մտածող չըլլալով՝ այս կերպերը կ'արհամարհեն. և առանց բարակ մտածելու իրենց տգէտ կամ իմաստուն ըլլալնուն վրայ, բոլոր ջանքերնին այն է՝ որ կարենան ուրախ և հանգիստ կեանք մը անցընել. անգիշտ ու գարձեր է որ հանգերձեալ կենաց յոյսերնիս դնենք ըսելով, ամէն բան առանց խղճի կը գործեն իրաւունք սեպելով հանգիստ գտնելու համար: Այս տեսակ մտածութենէն ինչ փաստակար գործքեր առաջ կու գան, ամէն մարդ կրնայ գուշակել. և որովհետեւ ասոնք չեղելու ճամբաներ են, ուստի ոչ երբէք ասոնցմով իրենց դիտեալ վախճանին կը հասնին, ու կը սպասեն նոր տարւոյն, որ նոր ջանքով իրենց հանգիստը ձեռք բերեն. սո՛ւտ յոյս և սնոտի մխիթարութիւն: Վարձեալ ուրիշ շատերն ալ հանգիստն ու ուրախութիւնը երկինքը վայելենք պիտի ըսելով, բոլոր ջանքերնին պատիւ չկորսընցնելու, փառք ստանալու վրայ դրած՝ կ'աշխատին, ու կ'ըսեն. «Ա՜նք պատուինք որ ազգն ալ մեզմով փառաւորուի», և ատելութեան, նախանձու կրքերը գործիք առած կ'աշխատին ու կը յոգնին, և յուսահատած նոր տարւոյն աչք կը դնեն որ կարենան յաջողիլ: Ան այնպիսիներ ալ որ իրենց զուարճութեանը ամէն բան կը զոհեն, և չկրնալով հեշտանալ կը սպասեն նոր տարւոյն: Այս ասոնց ամենուն մէջ զանազան տեսակներ ալ խիստ շատ են. և ասոնց ամենուն աչքը նոր տարւոյն վրայ է: Այս ահա ասոնց ամենուն ալ մի միայն վախճաննին է փառք, հանգիստ և վայելք. զորոնք յաւիտեան պիտի վայելեն. վասն զի ըստուած այնպէս սահմաններ է՝ որ եթէ ուղիղ ճամբով ճամբարիտ փառքն ու հանգիստը փնտռեն, պիտի գտնեն յա-

ւիտեան. բայց այս ճամբաներով՝ որ փորձով իմացանք, յաւիտեան գտնելիք չունին մարդիկ իրենց փնտռածը:

Հիմա թերեւ կարծես, ով բարեսէրն թերցող, թէ ամէն մարդ լսելով այս մարդկային գործքերը և սխալմունքները՝ կը սկսի իր վրայ մտածել, ու քննել ինք զինքը՝ որ չըլլայ թէ ինքն ալ այս տեսակ մարդկանց կարգին մէջ գրտնուի, և եթէ իր վրայ այս տեսակ պակասութիւն մը գտնէ՝ կը ջանայ ուղղելու: Այնպէս կարծես, գիտնաս որ շատ կը սխալիս. որովհետեւ որչափ որ աշխարհիս երեսը խելք հասցընելու բաներ կան, զանոնք ամէն ալ երբ ուրիշ հասկըցընել ուզես յայտնի պատճառներով, մարդիկ կը հասկընան. և եթէ շահաւոր ու գործադրելու բան է, սիրով ի գործ կը դնեն. և չհասկըցող մըն ալ եթէ գտնուի, վրան կը զարմանան ու անխելք է կ'ըսեն: Սխալ երբ խօսքը կու գայ մարդուս ինչ վախճանի համար ստեղծուած ըլլալուն վրայ, և ինչ ճամբով իր վախճանին հասնելուն վրայ, խօսք հասկըցող չես գտներ. ամէն մարդուն իր սխալ մտածմունքը և իր սխալ դիտած վախճանը, որոնցմէ զմարդիկ հեռացընելը շիտակն հասկըցընելով՝ աշխարհիս մէջի խիստ դժուար գործքերուն մէկն է: Այնպէս որ հարկ կ'ըլլայ ըսելու՝ թէ մարդուս անձնասիրութիւնը գինովութեան հետ հաւասար է: Ինչպէս որ մէկ մարդ մը քանի որ գինով չէ, կը տեսնես որ ամէն լսածը կը հասկընայ. գինովնալէն ետքը նոյն առջի ըսածներդ նորէն ըսէ իրեն. նա դարձեալ ամէն ըսածիդ ականջ կը դնէ և հասկըցայ կ'ըսէ, բայց բան մըն ալ չհասկընար. գինովութիւնը անոր վրայէն կը վերցընէ հասկընալու կարողութիւնը. բայց ինքը կարծէ թէ կը հասկընայ. ահա նանկ որ՝ եթէ դառնաս իրեն ըսես՝ թէ քանի որ գինով չէիր, այս ըսածներս կը հասկընայիր, ու հիմա ահա չես հասկընար, կը բարկանայ ըսելով՝ թէ ես ինչպէս առաջ, նոյնպէս ալ հիմա կը հասկընամ: Իսկ թէ կ'ուզես իր չիմանալն իրեն հասկըցընել, ուրիշ ճար չկայ,

պէտք է սպասես որ գինովութիւնը անցնի . այն ատենը ինքն ալ քեզի հետ կը խոստովանի թէ առաջ չէր հասկընար :

Նա ուրեմն այսպէս ալ ինքնահաւանութիւնը կամ անձնասիրութիւնը ըսեմ, մէկ տեսակ գինովութիւն մըն է՝ որով մարդ իր անձին մտածութեանց անկատարութիւնները, իր ճանաչմունքներուն և դատմունքներուն պակսութիւնները չկրնար հասկընալ . այս բանիս ուրիշ ճար չկայ, բայց եթէ սպասել՝ որ մարդկանց վրայէն այս անձնասիրութեան գինովութիւնն երթայ . այն ատենը ամէն բան կարգի կը մտնէ . այն ատենը ամէն աղէկութիւններուն դռները կը բացուին . այն ատենը աղէկ տարիներ կը սկսի վայելել ազգերնիս : Ուրեմն, ո՛վ ազգասէր բարեսէր անձինք, եթէ կ'ուզէք նոր աղէկ տարիներ ունենալ, պարապ տեղը դուք զձեզ մի խաբէք, և մի կարծէք որ բարեմաղթելով պիտի ըլլայ . այլ սպասեցէք որ այս անձնասիրութեան գինովութիւնը ազգերունս վրայէն երթայ :

Հիմա անշուշտ սրտհատմունքով մը կը հարցընէք՝ թէ երբ և ինչպէս պիտի ըլլայ այդ սքանչելիքը : — Նոյն ատենը պիտի ըլլայ, երբ ազգերնուս մէջ ծաղկի ուղիղ բարոյական և ճշմարիտ գիտութիւնը : Այս պիտի գիտութիւնն ալ այն ատենը պիտի ծաղկի, երբ զայն ազգին վրայ ճանցուած տգիտութիւնը ամէն մարդ իր վրայ ալ ճանչնայ . և աւսանկով զայն պակսութիւնները որ կ'իմանայ ազգին վրայ, ազգերնիս տգէտ է ըսելով, զանոնք ամէն մարդ իր վրայ ալ իմանայ, և ամէն մարդ իր տգիտութենէն ազատելու ճար մտածէ . և ամէն մարդ իր տգիտութիւնը ճանչնալով չհամարձակի իր տգիտական կարծիքները իբրև սլատաճառ յառաջ բերել, ու աւստեցմով հակառակիլ ճշմարտութեան :

Նոյսչափ խօսքերէն կը հետևի որ եթէ կ'ուզենք աղէկ տարի մը ունենալ, նախ պէտք է ճանչնանք թէ ազգի տգիտութիւն ըսածնիս գինովութեան մէկ տեսակն է, և ամէն ջանքերնիս բանե-

ցընենք այս գինովութեան դարման մը ընելու, որն որ գլխաւորաբար կ'ըլլայ ուղիղ դաստիարակութեան դպրոցներով . որուն վրայ խօսուած պիտի տեսնայ Նազմավիպին ընթերցողը՝ խօսիլ թէ գործել սիրելու հատուածին երկրորդ մասին մէջ : Նայց անկէ առաջ կարևոր է դարման մը ընդհանուր չափահաս մարդկանց տգիտութեանը, որ կարենան միաբանիլ ուղիղ դաստիարակութեան ետևէ ըլլալու : Նոյն բանիս համար ես կարևոր կը կարծեմ նախ մէկ սրտ սահման մը տալ այս գիտութիւն և տգիտութիւն բառերուն . որոնց վրայ թէպէտ շատ անգամ խօսուած է, բայց հիմա առանձին քննել մեր ազգին մէջի եղած գաղափարը, և ինչ մտքով գործածածնին բացատրել :

Ստի հիմա նախ զայն քննենք թէ այս գիտութիւն բառը ընդհանուր ամենուն բերանը ինչ կը նշանակէ, և բուն ճշմարիտն ինչ է : Նոր եթէ ժողովրդեան բերանը նայինք, գիտութիւն ըսելով կ'իմանան լեզուներ գիտնալ, այլ և այլ ուսմանց վրայ հմտութիւն ունենալ, պատմական, աշխարհագրական, չափաբերական և բնաբանական տեղեկութիւններ ունենալ . ահա ասոնք են անոնց ճանչցած գիտութիւնը : Յիրաւի ասոնք գիտութեան մասունք են . և այս տեղեկութիւնները մարդուսկ'առաջնորդեն գիտուն ըլլալու . բայց ճշմարիտ գիտութիւնը, որ և կ'ըսուի իմաստութիւն, միայն ասոնցմով չըլլար, այլ բուն գիտութիւնն է ամէն բանին մէջ ուղիղ տրամաբանութեամբ ճշմարտութիւնը ճանչնալ : Նոյն մէկ պզտի խօսք մըն է, բայց մէջը շատ բան կը բովանդակի . որովհետեւ մարդուս բնութեան համար մէկ հատիկ դժուարին գործ և խիստ դժուարին, և շատերուն գրեթէ անհնարին է ուղիղ տրամաբանութիւն ընել, մանաւանդ անձնասիրութեան դէմ եղած բանի մը մէջ . և առանց շիտակ տրամաբանութեան ալ բանի մը ճշմարտութիւնը անկարելի է որ ճանցուի : Նոր համար խիստ դժուար է, և շատ աշխատանքի և շատ փորձերու կարօտ է

սովորիլ ուզել : Այս երկուքն ալ ազգին տգիտութեան վրայ ունեցած գաղափարներուն մէջ չկայ : Արովհետեւ ազգին մէջ եղած գաղափարներն են, ինչպէս որ ամէն մարդու տգիտութեան վրայօք ըսած խօսքերնէն կ'իմացուի, Ե. զուրիշները տգէտ ճանչնալ. Բ. տգիտութիւնը չարեաց պատճառ սեպել. Գ. ինք իր տգիտութիւնը չճանչնալ. Դ. ամենուն վրայ գէշ համարմունք ունենալ. Ե. փափաքիլ տղոց դաստիարակութեան. ասոնց վրայ աւելցու վեցերորդը՝ կարծել թէ ինքը միայն ունի շիտակ գաղափար տգիտութեան վրայ : Այս կարծիքները ազգին մէջէն քանի մը հոգւոյ չեն, այլ առհասարակ գրեթէ ամենուն միտքը հաւնած է այս իմաստներուն. և ասոնց մէջ ոչ դու տգէտ մը կը գտնես, և ոչ սովորելու կարօտ իր տգէտ ըլլալը ճանչցող մը դիմացդ կ'ելլէ, այնպէս որ վեր 'ի վերոյ դիտող մը կ'ըսէ թէ այսպիսի կարծիքներով տգիտութեան մէջ գտնուող ազգի մը տգիտութեանն ազատելու համար օգնել չըլլար :

Արովհետեւ ըստ ինքեան տգիտութի ըսածնիս ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ մարդկութիւնը իր վախճանին հասցընելու համար կարեւոր եղած գիտելիքներուն պակսութիւնը. որուն դեղն ալ ըստ ինքեան պէտք էր դիւրին ըլլար. այսինքն լեցընել այն պակսութիւնները՝ սովորեցընելով պէտք եղած մասունքը տգիտութեան : Այս ես թէպէտ կը տեսնեմ մեծ դժուարութիւն ազգին տգիտութեանը օգնելու, բայց երբէք յանձն չեմ առներ ըսելու այն յուսահատ խօսքը՝ թէ օգնել չըլլար անոր, այսպիսի կարծիքներու մէջ գտնուելուն համար : Ասան զի տգիտութիւնը ամենայնիւ կը նմանի մէկ չբանեցուցած գետնի մը. ուր կը գտնուի այնպիսի չմակուած երկիր մը՝ որ միայն ցանուելու կարօտութիւն ունենայ առանց ուրիշ աշխատանքի պէտք ունենալով. թէպէտ խօսքով կ'ըսուի՝ թէ ցանելով տնկելով երկիրը պտղաբեր կ'ըլլայ : Այս երբոր մէկն ուզէ իրօք չբանեցուցած գետին մը մշա-

կել, կը տեսնէ որ ամենէն աղէկ հողն ալ աշխատանք կ'ուզէ. ուրիշ պակսութիւն մըն ալ չունենայ, պէտք ունի խորունկէկ փորելու, հերկելու. որն որ բնական պինդ կ'ըլլայ, և մէջի գտնուած փնասակար արմատներն ալ հանելու : Այս չմակած երկիրներուն շատը քարուտ կ'ըլլան, տեղ տեղ անպիտան հող կ'ըլլան, թփուտ կ'ըլլան, զորոնք մշակելու համար շատ աշխատանք պէտք է : Այս պիտի տեղուանք որ բոլորովին քարուտ և անպիտան են, և կամ միայն աւազուտ, որոնց մշակութիւնը գրեթէ անհնարին է, և կարօտութիւն ունեցողը զանոնք աշխատանքով պտղաբեր կ'ընէ : Այն այնպիսի տեղուանք ալ որ առաջ աղէկ հող են եղեր, բայց ետքը մէջն աւերակներով լեցուցեր են. զորոնք մշակելու համար՝ նախ այն վերջէն լեցուած աւերակները պէտք է զատել վերցընել. որոնց վրայ որչափ ալ աշխատիս, չես կրնար առջի բնական անմշակ երկրին մաքրութեանը հասցընել. շատերն ալ այնպէս լեցուած կ'ըլլան, որոնցմէ մաքրելը անկարելի կ'ըլլայ : Այրկիր մշակելուն մէկ դիտելու բանն ալ այս է՝ որ երկրին մէջ տեղ տեղ կը գտնուին ամենեւին անմշակելի. այնպիսի կտորուանքը ընդհանուր երկրին մշակութեան և պտղաբերութեանը փնաս չեն ըներ. այսպիսի են տնկուած ժայռերը որոնց վրայ գտնուած հողն ալ անձրևները աւեր տարեր են. նոյնպէս և խիստ ցած դրքերն ալ ուր տեղուանք ջրերը լծացած են. կամ անտառուտ բարձր գագաթները որ մշակելու չեն գար, բայց երկրին զարդն են և փայտ կը մատակարարեն : Տես ուրեմն թէ երկրի մշակութիւնը խօսքով ինչպէս դիւրին բան մը կ'երևայ, բայց իրօք սրչափ դժուարութիւններ ունի. և իմացիլ որ ազգի մը տգիտութեան մշակութիւնն ալ խօսքով նոյնպէս դիւրին է, բայց իրօք շատ դժուարին. ես ալ չերկնցընեմ. բարեսէր ընթերցողք իրենք իրենց այլ և այլ տգիտութեան վիճակները կրնան ճանչնալ՝ նմանցընելով այլ և այլ տեսակ մշակուելու երկիրներուն. հը-

պարտութեան ժայռերը, մոլութեանց արմատները, անպիտան միտք կուրցընող թուփերը, չարութեանց աւերակները. բնութեան գէշութիւններուն անբեր հողերը. ծուռ սկզբունքներու ճահիճները. անգործ և դատարկ կենաց աւազուտ դաշտերը :

Ըրդ ազգին մտաց մէջ ուղիղ գիտութիւն ցանկելու, և ճշմարիտ իմաստութեամբ մշակելու համար նախ պէտք է սրտերն ու մտքերը այս փաստակարութիւններէն սրբել և մաքրել. ո՞վ, որչափ դժուարին բան : Եւս օրինակէն աւելի կ'իմանաս, ով բարեսէր ընթերցող, ինչ մեծ սխալի մէջ ըլլալին այն մարդիկներուն որ կարծեն թէ ազգին յառաջագիմութիւն ինքնիրեն կ'ըլլայ, և որչափ մարդիկ կտոր մը ջանքով, ընենք ինչո՞ւ պիտի չըլլայ ըսելով. երկիր ունինք, սերմ ունինք, կը ցանենք կը ժողովենք, մեզի ո՞վ արգելք կ'ընէ կան-

չելով, ոչ գետինը պատրաստելու հող կ'ընեն և ոչ սերմանց ինչ ըլլալը կը ճանչնան. ձեռքերնին եկածն հունտ է, առջւնին հանգիպածը գետին է, կը ցանեն ու կը ցանեն. բայց ինչ է ցանածնին և ինչ ժողովածնին՝ իրենք ալ չեն գիտեր. միայն իրենց խեղճ վիճակէն կ'իմանան որ դեռ բան մը ըրած չունին, երկիրը դեռ անմշակ է : Եւս մենք որ կ'ուզենք ազգին օգուտը, մէկդի թողուցած անփորձից ծուռ կարծիքները, սուտ փափաքները, և յուսահատ խորհուրդները, շիտակ ճամբան ցուցնենք, ինչպէս որ ինչուան այսօր ալ ցուցնելու հետ եղեր ենք. և ըստ կարի ջանանք մշակելու ազգերնուս միտքը, ինչպէս որ երկիր մշակել ուզող հմուտ մարդ մը կ'ընէ :

(ԳԻՏԻ ՀԱՐՈՒՆԱԿՈՒԻ)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՏԵԱՌՆ ՂԵՒՈՆԴԵԱՅ Վ. ԱԼԻՇԱՆԵԱՆ

ՏՊԱԳՐԵԱԼ ԾԱԽԻԻՔ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱՄԻՐԱՅԻ ՏԱՏԵԱՆ

Հեռաւոր աշխարհքներէ դարձող ճամբորդը ընկերական ակումբներու ախորժելի զարդ մըն է. որ իր տեսած կամ լած բաներուն նկարագրութեամբն ու պատմութեամբը կը զուարճացնէ զբօսասիրին սիրտը, ու կը լեցնէ ուսումնասիրին մտաց հետաքրքրութիւնը : Ինչ որ ճամբորդը քանի մը քաղքի, քանի մը տէրութեանց համար, նոյնն է Եւսարհաստանի ընդարձակ տեսութեամբ մը բոլոր աշխարհքիս համար. ու այնչափ աւելի առանձնական ճամբորդէ մը վեր՝ որչափ որ պատմած բաները բոլոր ստոյգ, ճիշդ, լաւ քննած են, ու գիտնալու բաները բոլոր մէկտեղ բերած է, և պատկերներով ալ տեսնելու տրժանի տեսարաններն ընթերցողին աչքին առջև դրած, որով կարենայ լսածին, կարդացածին ըստ կարի ճիշդ գաղափարն ունենալ :

Եւսարհաստանի տարի մարդս թէ իր բնական քաղքէն, իր ճանչ-